

Research Paper

The Talisman and Visual Tradition of Mazandaran People (Case study: the Image of the Evil Eye in the Religious Monuments of Mazandaran Province)

Mohammad Azamzadeh*¹

¹ Assistant Professor, Arts and Crafts Research Department, Faculty of Arts and Architecture, Mazandaran University, Email: a.azamzadeh@umz.ac.ir

Received:
June 8, 2023
Accepted:
November 5, 2023
Available online:
January 22, 2024

Abstract

The design and drawing of motifs in most traditional buildings, especially the religious buildings of Mazandaran, is remarkable in its own way. These images are often based on Iran's mythological thought and religious thinking before and after Islam, as well as the ethnic beliefs of this region. Among the collection of pictorial works of Mazandaran religious monuments, the motif of the evil eye, which originated from peoples' folk beliefs, is of special importance. This motif is illustrated on the wall of Takyehs. Takyehs are regarded as one of the most important rituals and religious monuments of the people of Mazandaran, and the collection of illustrations in it is considered to contain people's religious thoughts. Takyehs in this area are mainly built for the purpose of reciting prayers and mourning for Imam Hussain (AS). According to the available documents, their date goes back to the early Qajar period, but the origin of the existing images, including plant, geometric, and religious themes, goes back to the past centuries. Almost in every village of Mazandaran (especially its central part), a Takyeh has been established. Many of them have been rebuilt, but fortunately, a significant number of these buildings have remained intact. The existing images, which reflect the visual tradition of Mazandaran people, are always influenced by religious, national, and native cultural beliefs. The use and appropriate selection in the depiction and design of Takyehs' motifs is the pictorial equivalent of those folk beliefs; hence, Takyehs are considered the most sacred ritual and religious places of the people of this region because they believe in the power hidden in these sacred spaces, which always evokes a relaxing atmosphere.

*Corresponding Author: Corresponding Author
Address: , Faculty of Arts and Architecture, Mazandaran University

Email: a.azamzadeh@umz.ac.ir

Extended Abstract

As stated earlier, the image of the evil eye is very eye-catching among other images. The belief in the evil eye and the presentation of its visual equivalent by folk artists and its widespread in different regions of the province have turned this belief into a visual tradition that sometimes can be seen in the form of geometric, animal, and abstract shapes. It can be said that it is also widely used among farmers and livestock breeders, and of course, the method of conveying this motif (in its various forms) has many messages and equivalences compared to similar motifs in Takyehs. Prominent examples of this pattern, which can be seen today in gravestones, tombs, and religious buildings, including Saqanfar, are often left over from the Qajar period. An example of the design of the evil eye can be seen in Zavardeh village in Babol. One of the most famous patterns, i.e. the symmetrical rhombic pattern, can be seen in this village. Seyed Ahmad Mirakbar, who is an elderly in Zavardeh village, believes that people in the past called the image of two rhombuses on both sides of the main door the dragon's eye, which is another name for the evil eye. The reason for naming the dragon's eye is not known. According to him, their ancestors also used this word.

In addition, it seems that the "Dragon's Eye" design, which is also designed in another form, is in a geometrical form that acts as a guardian and watcher. A similar thing can be seen on the edge of the headstones of Firozkola village in Amol. In the desired prominent design, the geometric pattern of the dragon, from two sides, is the guardian of the sacred cedar tree. It should be noted that the dragon is interpreted as a snake in the Avesta Bible. The motif of the evil eye can be seen on the wall

of religious buildings such as Takyeh, which is the place of reciting prayers and mourning in the months of Muharram and Safar. It seems that the reason for the abundance of this design is to protect people from natural disasters. In the collection of motifs mentioned in the religious buildings of Mazandaran province, especially in its central part (Babol and Amol), it is important that the position and meaning of the image of the evil eye is the result of the collective attitude and national and ethnic beliefs of the people, which it is also in line with the Islamic attitude. Folk painters have combined a number of geometric and abstract motifs in the design method of the evil eye to suit the space of each place. These talisman-like images are always subjective and have a narrative aspect, and at the same time, they are a substitute for people's imagination and a part of their oral culture. The goals of the current research are to understand the concept of motifs in the oral and visual tradition of Mazandaran people and to find the diversity of these motifs.

The research question is how some popular attitudes and beliefs have been transformed into various types of arrays in the form of visual traditions and have become widespread in religious buildings.

The research method in this study is descriptive and analytical, and data collection was carried out through library and field methods. The results obtained from the research show that according to the method of using different types of evil eye charms, three general methods have been common, and their use is related to the folk attitude, which has been transformed into various types of motifs in the form of a visual tradition:

- A: Using animal head skeletons to protect agricultural land and increase crops.
- B: Installing and hanging all kinds of beads,

verses, and divine names to protect animals and agricultural vehicles.

C: Drawing all kinds of motifs with similar geometric structures on the wall or ceiling of Takyehs.

- Due to the geographical situation and the potential for agriculture and animal husbandry in Mazandaran province and the necessity of better utilization of them, including the protection of crops and the increase of livestock, the use of a number of forms of talismans to protect against all kinds of harms and get rid of evil eyes is common and their use has always made people calm.

- It seems that the use of horns and skeletons of animals in agricultural and livestock fields and even on houses' gates has an ancient history compared to the prevalence of prayers. Increasing the level of awareness and literacy of the people

over time has made the use of this ancient method somewhat obsolete and in some rural areas, it has been replaced with the spread of various prayers and verses of the Holy Quran.

- The collection of pictorial motifs in Takyehs of Mazandaran province shows that the belief in the evil eye in folk beliefs was not only something beyond everyday life but is always influenced by ethnic beliefs. The presence of these beliefs has connected people's lives with their religious attitudes.

- Most of the arrays related to the evil eye in the ritual Takyehs of this region, in addition to the symbolic expression, have a geometric and abstract structure. Naturalistic and objective forms have no place, but the narrative aspect of the motifs in the form of a visual tradition is obvious to the viewers.

Persian Resources

- 1- Oshidori, J. (1992). *Mazdasena Encyclopaedia*. Tehran, Center Publishing.
- 2- Bahar, M. (1997). *From myth to history*. Tehran, Cheshme Publishing.
- 3- Tajbakhsh, H. (1996). *Iran's medical and veterinary history. (Second edition)*. Tehran, Tehran University Press.
- 4- Tanavoli, P. (2007). *Talisman, the traditional graphic of Iran. (Third edition)*. Tehran, Ben Gah Publishing House.
- 5- Khormshahi, B. (2005). *Translator of the Holy Quran*. Dostan Publishing House, Tehran.
- 6- Rahimzadeh, M. (2003). *Saqtalarhai Mazandaran*, Sari. Publications of Mazandaran Cultural Heritage and Tourism Organization.
- 7- Saidi Madani, M. (2007). *An introduction to the anthropology of religious beliefs*. Yazd, Yazd University Press.
- 8- Tayyebi, H. (1995). *Sociology and Anthropology of Eilat and Nomads. [first volume]*. Tehran, Tehran University Press.
- 9- Amid, H. (2002). *Farhang Amid. (10th edition)*. Tehran, Amirkabir Publications.
- 10- Qolizadeh, K. (2009). *The culture of Iranian mythology*. Tehran, Parse Book Publishing Company.
- 11- Kesraian, N. (2000). *North of Iran*. Tehran, Yeasavali Publications.
- 12- Moin, M. (2008). *Farhang Farsi. (First edition)*. Tehran, Parse Studies and Publishing Company.
- 13- Makarem Shirazi, N. (2001). *Tafsir Nazhan. (42nd edition)*. Tehran, Dar al-Kitab al-Islamiya Publishing House.
- 14- Mahjorian, A. A. (1995). *Beliefs and Games of Amol People*. Sari, Farhang Khane Mazandaran Publishing House.
- 15- Dashti, M. (2000). *Translator of Nahj al-Balagha. (first edition)*. Qom, Lahiji Publications.
- 16- Nasib, O. A. (1997). *Study of animals' position in Boyar Ahmad nomads from an anthropological point of view. [Master's thesis in anthropology]*. University of Tehran, Tehran.

* Part of the material presented in this research was conducted in the field and through interviews.

علمی

طلسم و سنت دیداری مردم مازندران (مطالعه موردی: تصویر چشم‌زخم در بناهای مذهبی استان مازندران)

حمد اعظم‌زاده*^{ID}

استادیار گروه پژوهش هنر و صنایع دستی، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه مازندران، مازندران، ایران.
ایمیل: a.azamzadeh@umz.ac.ir

چکیده

طراحی آرایه‌های متنوع در فضای معماری آیینی ایران، از دورترین ایام تاکنون، همواره مورد توجه تصویرگران به‌ویژه هنرمندان عامیانه بوده است. ترسیم نقوش در اغلب بناهای سنتی از جمله تکایای مازندران که نوعی معماری آیینی تلقی می‌شوند، در نوع خود چشمگیر است. مطابق پژوهش انجام‌شده، تصاویر به‌جامانده در این تکایا، در پیوند با باورهای مردمی و تفکر دینی پس از اسلام ترسیم شده‌اند. در این راستا، بین انواع طرح‌ها و نقوش در سقف و بدنه بیرونی، آرایه چشم‌زخم که مبتنی بر باورهای عامیانه است، اهمیت ویژه‌ای دارند. اعتقاد به موضوع چشم‌زخم (چشم‌نظر) و ارائه معادل تصویری آن از سوی هنرمندان عامیانه و رواج گسترده آن در مناطق مختلف استان، این باور را به سنت دیداری مبدل ساخته است که گاه در قالب اشکال مشخص و گاه انتزاعی ترسیم شده است، این روند نه تنها در زندگی روزمره قابل رویت است، بلکه در روند بهبود فعالیت کشاورزان و دامپروران اثر گذاشته و در تکایای مذهبی نیز مصور شده‌اند و گویی به مثابه طلسم، نقش خود را آشکار می‌سازد. بهره‌گیری وسیع و همه‌جانبه موضوع مذکور، نگارندگان را بر آن داشت تا به چگونگی پیوند میان آرایه‌ها (با تأکید بر تصویر چشم‌زخم) و مفاهیم برخاسته از باورهای مردمی بپردازند. همچنین به این نکته پرداخته خواهد شد که چگونه برخی نگرش‌ها و اعتقادات عامیانه، در قالب سنت دیداری، به انواع آرایه‌ها مبدل گشته و در تکایا فراگیر شده‌اند؟ نتایج به‌دست‌آمده، نشان می‌دهد که با توجه به استعداد بالقوه کشاورزی و دامداری این منطقه و ضرورت حفظ و گسترش آن و نیاز به مقابله با برخی عوامل مخرب انسانی نظیر چشم‌زخم، برخی هنرمندان خوش‌ذوق را بر آن داشت تا با ساخت یا طراحی انواع طلسم به مقابله بپردازند، آن‌ها معتقدند که استفاده از طلسم و ترسیم آن، موجب آرامش روحی و روانی افراد می‌گردد و یا مردم و محصولات آن‌ها با توسل به آیات و اسماء الهی، از هر نوع گزند و چشم بد درامان می‌مانند.

تاریخ دریافت:

۱۸ خرداد ۱۴۰۲

تاریخ پذیرش:

۱۴ آبان ۱۴۰۲

تاریخ انتشار:

۰۱ بهمن ۱۴۰۲

کلیدواژه‌ها:

نقش‌مایه؛ باورها و اعتقادات؛
چشم‌زخم؛ تکایا؛ مازندران.

* نویسنده مسئول: محمد اعظم‌زاده

ایمیل: a.azamzadeh@umz.ac.ir

آدرس: دانشکده هنر و معماری، دانشگاه مازندران، مازندران،
ایران

۱ مقدمه

پیش از این اجتماعات، زمانی که بشر به تنهایی به شکار می‌پرداخت، قسمت‌هایی از شکار خود، از جمله استخوان، پوست، دندان، پنجه و پر آن را به خود می‌آویخت و یا در جایی حفظ می‌کرد و از آن چون طلسم و تعویذ بهره می‌گرفت... هزاران سال پس از گذشت این مرحله و زمانی که بشر موفق به ساختن ابزار برای شکل دادن به مصالح طبیعی چون چوب و سنگ شد، خود به ساختن طلسم همت گماشت و هم‌زمان با اولین انقلاب صنعتی که بین سه تا پنج هزار سال پیش صورت گرفت و بشر موفق به ذوب فلزات شد، نوعی صنعت طلسمی - در کنار صنایع دیگر - رو به رشد گذاشت و اشیاء فلزی ریزی برای آویختن بر سر، گردن و دست ساخته شد تا مردم و دارایی آن‌ها را از گزند حوادث مصون بدارد» (تناولی، ۱۳۸۷: ۱۱).

سابقه طراحی نقوش از سوی هنرمندان عامیانه ایران به‌ویژه در دو قرن اخیر بر کسی پوشیده نیست. مجموعه طراحی‌های آرایه‌ها در دیوارنگارها و به‌ویژه فضای معماری آیینی ایران، همواره مورد توجه این هنرمندان خوش‌ذوق بوده است که بخشی از فعالیت آنان روی سقف و دیواره بیرونی تکایای مازندران - که نوعی معماری آیینی تلقی می‌شود - محسوس است. تصاویر به‌جامانده در این تکایا که امروزه به طور پراکنده در روستاها و شهرهای این استان مشاهده می‌گردند، در پیوند با باورهای مردمی و برخی اعتقادات مذهبی ترسیم شده‌اند. در این راستا، بین انواع طرح، و نقوش ترسیمی، آرایه‌ای به نام «چشم‌زخم» که مبتنی بر این باورها است، در اغلب تکایا رویت شده و فراوانی این نقش‌مایه به اهمیت آن نزد مردم تأکید دارد.

۳ چشم‌زخم و باورهای مردم مازندران

استفاده از طلسم و تعویذ^۱ و اعتقاد به آن‌ها، یکی از نخستین ظواهر فرهنگی جوامع سنتی بوده و به-کارگیری آن‌ها تا دهه‌های قبل همچنان رایج بوده است. سابقه این نوع نگرش و اعتقاد به قدرت

آدمی همواره در پی آن است که مکنونات قلبی خویش را به رمز و اشاره بیان نماید. روش انتقال پیام از طریق تصویر و معادل‌سازی بصری آن، از گذشته‌های دور رایج بوده است که از نمونه‌های بارز آن، نشانه‌های تصویری در سنگ‌گورها، بقعه‌ها و به-ویژه بدنه و سقف تکایا است. تکایای آیینی در مازندران که از دوره قاجار بر پا شده‌اند، بناهایی آجری با پلان مستطیل شکلی هستند که محل برگزاری آیین تعزیه و پذیرای حضور عزاداران در ماه‌های محرم و صفر هستند. این بنای سنتی، دارای انواع آرایه از جمله آرایه چشم‌زخم است و به این علت ترسیم شده است که حضور تصاویر، مردم را از گزند چشم‌زخم و بلایای دیگر محفوظ می‌دارد و گاه سبب فراوانی زراعت یا ازدیاد دام می‌گردد، این نگرش و اعتقاد در دهه‌های گذشته بسیار مرسوم بوده است. باور و اعتقاد به طلسم‌های بازدارنده به-ویژه نزد کشاورزان و دام‌پروران بسیار عمیق بوده است و وسعت به‌کارگیری آن در مناطق مختلف با توجه به تحقیق انجام‌گرفته، قابل توجه است. پژوهش حاضر در پی چگونگی پیوند میان نقوش ترسیم شده با مفهوم چشم‌زخم است و اینکه چگونه برخی نگرش‌ها و اعتقادات عامیانه در قالب سنت دیداری، تبدیل به انواع نقش‌مایه شده‌اند؟ برای بررسی موارد فوق، تکایا به عنوان یکی از منابع مهم، مورد بررسی قرار خواهند گرفت.

روش پژوهش در تحقیق پیش رو، توصیفی و تحلیلی است. در این تحقیق، علاوه بر روش کتاب-خانه‌ای، بخش غالبی از گردآوری اطلاعات و تصاویر به شیوه میدانی است.

۲ پیشینه پژوهش

طلسم و تعویذ را می‌توان یکی از نخستین ظواهر فرهنگی بشر به شمار آورد و آن را با خلقت انسان برابر دانست. در مقام مقایسه، شاید حتی بتوان برای طلسم و تعویذ قدرتی ورای اسطوره قایل شد؛ زیرا اسطوره زاییده اجتماعات بشری بود، حال آنکه

برای اشخاص است و تعویذ برای حیوانات. برای محافظت حیوانات اهلی مانند اسب، گاو، گوسفند و غیره، تعویذها و مهره‌هایی به رنگ فیروزه به پیشانی حیوان می‌بندند و باور دارند که حیوان از هر آسیبی درامان خواهد بود (طیبی، ۱۳۷۴: ۳۰۵).

این اعتقاد با نفوذ آیین اسلام در ایران از بین نرفته است. با ظهور اسلام، بسیاری از امور اعتقادی، خرافات و نادرست شمرده شد؛ ولی برخی از امور شگفت‌انگیز مانند چشم‌زخم (شورچشمی) تأیید شده است. در روایات اسلامی، تعابیر گوناگونی دیده می‌شود که وجود چنین امری را تأیید می‌کند. در حدیثی از حضرت علی (ع) می‌خوانیم: «الْعَيْنُ حَقٌّ وَ الزَّقْفِيُّ حَقٌّ: چشم‌زخم حق است و توسل به دعا خداوند برای دفع آن نیز حق است» (نهج‌البلاغه، ۱۳۷۹: ۷۲۶). قرآن کریم نیز بر آن مهر تأیید زده است: «وَ اِنْ يَكَادُ الَّذِيْنَ كَفَرُوا لَيُرْلِقُوْنَكَ بِاَبْصَارِهِمْ لَمَّا سَمِعُوا الذِّكْرَ وَ يَقُولُوْنَ اِنَّهٗ لِمَجْنُوْنٌ^۲» (قرآن کریم، سوره قلم: آیه ۵۱).

مفسران از جمله میبیدی، ابوالفتوح و قرطبی می‌نویسند: «این آیه به چشم‌زخم اشاره دارد که در میان قبایل عرب شایع بوده است... و کافران قریش، یکی از این چشم‌زنان حرفه‌ای را برای چشم‌زدن و از پای درآوردن پیامبر (ص) فرستادند که به نظاره شوم خود چارپای هر کاروانی را به زمین در می‌غلتاند و او قصد پیامبر (ص) کرد، ولی این آیه نازل شد و خداوند، حضرت را حفظ فرمود. حسن بصری این آیه را دافع چشم‌زخم می‌داند» (خرمشاهی، ۱۳۸۴: ۵۶۶).

علاوه بر مطالب مذکور، بررسی و تحقیقات علمی نیز، وجود چشم‌زخم را امری محال نمی‌داند، «امروزه بسیاری از دانشمندان معتقدند که در بعضی از چشم‌ها نیروی مغناطیسی خاصی نهفته شده که کارایی زیادی دارد و حتی با تمرین و ممارست می‌توان آن را پرورش داد. خواب مغناطیسی، از طریق همین نیروی مغناطیسی چشم‌ها انجام شدنی است. در دنیایی که اشعه لیزر که نامرئی است، می‌تواند کاری کند که از هیچ سلاح مخرب دیگری ساخته نیست، پذیرش وجود نیرو در بعضی

نهفته در انسان، طبیعت و اشیاء، به قدمت تاریخ بشر باز می‌گردد، به‌ویژه «این عقیده زمانی به وجود آمد که انسان، به قدرتی که در سنگ‌ها، درختان و دیگر اشیاء نهفته است، پی برده و فکر می‌کرد می‌توان با درست‌کردن فرمولی که حتماً باید تحت شرایط لازم و دقیق درست و کامل ادا شود، آن نیرو را بیرون کشیده و مورد استفاده قرار دهد. طلسم یکی شی مادی است و عقیده بر این بوده که مانا است و یا محل سکونت روح است و به این دلیل، همیشه از توجه و مراقبت ویژه‌ای برخوردار بوده است» (سعیدی مدنی، ۱۳۸۵: ۲۲۹).

کارآیی طلسم به اشکال گوناگون توصیف شده است «طلسم، گاه به صورت فرمول و یا اشکال هندسی و یا حروف یا به صورت حساب ابجد و یا درهم است که آن را بر روی فلز یا سنگ و کاغذ حک کرده یا بر زمین می‌کشند و انسان و حیوان را به دور آن می‌گردانند و یا به گردن آنان می‌آویزند و گویند اثری از ماورای طبیعت دارد» (تاج بخش، ۱۳۷۵: ۶۲۴).

قطعاً استفاده از این شیوه‌های طلسمی و تعویذی در میان اقوام ایرانی امری عجیب نیست «در این زمینه و در رابطه با آثار طلسمی، ایران یکی از غنی‌ترین سرزمین‌ها به شمار می‌رود. اشیاء تعویذگونه بی‌شمار که از ایران باستان به دست آمده، بهترین گواه این امر است. اطلاعات ما از این آثار و عقایدی که در پس آنها بوده، بسیار ناچیز است و برای درک دقیق آنها، چاره‌ای جز توسل به حدس و گمان نداریم» (تناولی، ۱۳۸۷: ۱۱).

یکی از مهم‌ترین کاربرد طلسم‌ها و تعویذها در جوامع سنتی، عامل پیشگیری و مقابله آنها بوده است. ساکنان هر منطقه، برای حفظ و سلامتی خود، فرزندان، حیوانات و زمین‌های کشاورزی از گزند انواع بلاها به‌ویژه چشم‌زخم، به انواع طلسم متوسل می‌شدند. در این بین، استفاده از طلسم برای دفع چشم بد بسیار رایج بوده است و مردم به‌ویژه روستاییان، به این گونه امور، باور و اعتقاد فراوان داشته و دارند. مثلاً «در بین عشایر ایرانی، طلسم

درخصوص مطالب یادشده یعنی پیوند کشاورزان و دامداران با عوامل محیطی و پیشگیری از برخی بلایا و حفاظت از محصولات و حتی ابزارهای کشاورزی، نگرش و باورهای عامیانه متعددی وجود دارد. در روستای میرکلای بابل (بخش مرکزی استان مازندران)، مرسوم است در گوشه‌های زمین کشاورزی از اسکلت سر گاو (در اصطلاح محلی، گوککله گویند) استفاده می‌شود. به نظر یکی از سالخوردگان محلی این روستا، «نصب اسکلت سر گاو یا اسب روی تکه چوب عمودی، تقلید از عمل اجدادی است. به گفته یکی از دامداران، در گذشته‌های نه‌چندان دور، از مهره‌های گلی رنگ-شده، به علاوه خشک‌شده چشم گوسفند قربانی-شده یا گاو قربانی استفاده می‌کردند و به شکل آویز روی در طویله می‌آویختند تا هم موجب ازدیاد دام و فراوانی شیر آن‌ها گردد، و هم از چشم بد در امان بمانند»^۳.

همچنین استفاده از مهره‌هایی به نام «کاوامیرکا kau.Mirka» به معنی «مهره متمایل به بنفش» رایج بوده است. این مهره‌ها را بر درختان باغ‌ها می‌آویخته‌اند تا علاوه بر افزایش نعمت و روزی، مانع چشم بد گردد.

امروزه در روستای محمدآباد (منطقه هزارجریب، واقع در شرق استان مازندران- بهشهر) برای دفع چشم بد افراد خانواده، اسکلت سر اسب را بین شاخه‌های درخت، نزدیک در اصلی خانه آویز می‌کنند (تصویر ۱). در فرهنگ عامیانه مردم آمل به-ویژه در چند دهه اخیر، مرسوم بوده است «نعل اسب را جلوی سر دروازه و یا ستون‌های ایوان خانه نصب کنند تا دفع چشم‌زخم گردد (مهجوریان، ۱۳۷۴: ۲۸).

از چشم‌ها که از طریق امواج مخصوصی در طرف مقابل اثر بگذارد، چیز عجیبی نیست» (مکارم شیرازی، ۱۳۸۱: ۴۲۶).

توجه اقوام ایرانی به چشم‌زخم (شورچشمی) و باور و اعتقاد به آن، آن چنان عمیق است که گاه شالوده زندگی خود را بر این بنیاد قرار می‌دهند. شاید این نوع نگرش در برخی مناطق روستایی ایران مانند مازندران بیشتر بارز است. اعتقاد مردم این خطه به اصول یادشده، اگر بیش از قواعد دینی نباشد، کمتر نیست. روستاییان مازندران به‌ویژه افراد کهن‌سال و باتجربه، از آنجاکه به قدرت نهفته در طبیعت و اشیاء معتقد هستند، از برخی اشیاء به عنوان طلسم بر سر در خانه‌ها و گوشه‌های زمین کشاورزی استفاده می‌کنند و حتی در محل تکاپای مذهبی که از منزلت خاصی برخوردارند نیز استفاده کرده‌اند.

بدیهی است که مقوله چشم‌زخم، امری ساده و فردی نیست بلکه پیوند عمیقی با اعتقادات مردم به‌ویژه روستاییان دارد. در گذشته، پیوند مردم روستا با کشاورزی و دام‌پروری امری ناگسستنی بوده است. افراد، بیشتر اوقات خود را صرف اموری می‌کردند که به‌نحوی با دام و زراعت مرتبط بوده است و به نظر می‌رسد بسیاری از باورهای مرسوم نیز، منشعب از آن بوده باشد. نیاز آنان به برداشت بیشتر محصولات کشاورزی و ارزش نهفته در دام‌ها به خصوص گاو، اسب، گوسفند و بز به اندازه‌ای بود که می‌بایست برای حفاظت آنان در مقابل بلایا به-ویژه چشم‌زخم (چشم‌نظر) اقدام نمایند، به همین دلیل به انواع و اقسام طلسم‌ها و تعویذها روی آوردند. «این گونه تعویذها شاید نتیجه عینی نداشته باشد، لکن برای افراد یک نوع آرامش روحی و روانی ایجاد می‌نماید که در ایجاد امید به آینده زندگی، بسیار مؤثر خواهد بود. با این همه، نسل جدید در روستاها به این تعویذها و دعاها اعتقاد چندانی ندارند؛ بلکه گاه آن را به تمسخر می‌گیرند و همین امر باعث فراموش شدن بسیاری از رسوم گردیده است» (نصیب، ۱۳۷۶: ۲۶۱).

تصویر ۱. طلسم اسکلت سر اسب، آویز شده روی درخت- روستای محمدآباد بهشهر (مأخذ: نگارنده: ۱۳۹۸).

در روستای اوجی آباد آمل رواج دارد. آنان ضمن دودکردن اسپند، نام شخص نظرگیر را به زبان می‌آورند و این جمله را زمزمه می‌کنند: «چش به کولک، کولک به تش» یعنی: چشم نظرکننده به اسپند، و اثر اسپند روی آتش دود شود.

نصب مهره‌های آویز آبی رنگ و قفل روی تراکتور کشاورزی و نیز آویز مهره‌های فیروزه‌ای رنگ بر پیشانی و گردن اسب و حیوانات دیگر نظیر بز که همواره پیشاپیش گوسفندان حرکت می‌کند نیز در این خطه بسیار رایج است (تصاویر ۲ و ۳)

به نظر یکی از معروف‌ترین دعانویسان روستای میرکلای بابل، استفاده از اسکلت سرگاو برای حفاظت از زمین کشاورزی، بیشتر رایج است. وی معتقد است: «برای دفع بلایا و چشم‌زخم، بهتر است از آیات قرانی (آیه‌الکرسی) و دعا (دعای معراج حضرت رسول) استفاده شود و حتی به اعتقاد او، آویز ادعیه بر گردن گاو، موجب ازدیاد شیر می‌گردد و البته انجام این عمل و به وقوع پیوستن آن، بستگی به اعتقاد و باور افراد دارد»^۴.

روش دیگر دفع چشم‌زخم، استفاده از دودکردن اسپند (در اصطلاح محلی، کولک colek) است که

تصویر ۲. استفاده از طلسم آویز برای تراکتور- روستای پشته‌نو بهشهر (م‌خذ: نگارنده: ۱۳۹۸). تصویر ۳. استفاده از طلسم آویز برای سر اسب- روستای سفید چاه بهشهر (م‌خذ: نگارنده: ۱۳۹۸).

می‌دهد اغلب متأثر از باورهای دینی، ملی و فرهنگ بومی است.

بهره‌گیری و گزینش مناسب در تصویرسازی و طراحی نقوش تکایا، معادل تصویری باورهای عامیانه است؛ از این رو؛ تکایا، مقدس‌ترین مکان آیینی و مذهبی مردم این خطه محسوب می‌شود؛ زیرا آن‌ها معتقد به قدرت نهفته در این فضای مقدس هستند، که همواره تداعی‌گر فضایی آرامش‌بخش است.

همچنان که پیش‌تر بیان گردید با ظهور اسلام، بسیاری از اعتقادات، خرافات تلقی گردید؛ اما برخی از آن‌ها از جمله چشم‌زخم مورد تأیید قرار گرفت و البته مورد توجه ائمه اطهار هم بوده است.

اعتقاد به چشم‌زخم بین روستاییان مازندران همچنان تا به امروز پایدار مانده است و در قالب سنت دیداری در تکایا عرضه گردید و موجب پیوند عمیق میان زندگی و مذهب آن‌ها شده است. اشیاء طلسم‌گونه وارد تکایا شد تا فضایی رمزآميز پدید آورند، نمونه آن را بر روی ستون‌های تکیه اشکورات (Eshkavarat) شهرستان آمل مشاهده می‌کنیم. ریش‌سفیدان و مردم منطقه معتقدند: «شاخ گوزن نصب‌شده بر ایوان، جهت مقابله با چشم‌نظر و ورود هرگونه نیروی اهریمنی است» (کسرائیان، ۱۳۷۹: ۷) (تصویر ۵).

۴ نقش‌مایه چشم‌زخم در تکایای مازندران

موارد یادشده درباره چشم‌زخم و باورهای عامیانه مردم مازندران، نشان می‌دهد که پیوند میان اعتقادات و زندگی روزمره، امری ناگسستنی است. اما این شیوه رفتار، منحصر به زندگی روزمره نبوده است. استفاده از اشیاء، شاخ حیوانات و اشکال طلسمی دیگر، در برخی مکان‌های مذهبی، از جمله تکایا، بسیار رایج بوده است.

تکایا یکی از مهم‌ترین یادمان‌های آیینی و مذهبی مردم مازندران محسوب می‌شود و مجموعه نقوش مصور موجود در آن، حاوی گنجینه‌ای از اندیشه اساطیری و اعتقادی مردم تلقی می‌گردد. تکایا در این خطه، عمدتاً جهت برگزاری مراسم تعزیه‌خوانی و عزاداری امام حسین (ع) بر پا شده‌اند. قدمت آن‌ها با توجه به اسناد موجود، مربوط به اوایل دوره قاجار است اما منشأ تصاویر موجود، اعم از اشکال گیاهی، هندسی و مضمون مذهبی، به سده‌های گذشته باز می‌گردد (تصویر ۴).

تقریباً در هر روستای مازندران (به‌ویژه بخش مرکزی آن)، یک تکیه بر پا شده است. بسیاری از آن‌ها مجدداً بازسازی شده، اما خوشبختانه تعداد قابل توجهی، دست‌نخورده باقی مانده‌اند. تصاویر موجود که سنت دیداری مردم مازندران را انعکاس

تصویر ۵. استفاده از طلسم (شاخ گوزن)
برستون‌های ایوان تکیه اشکورات - شهرستان آمل
(کسرنائیان، ۱۳۷۹، ۱۱۲).

تصویر ۴. تکیه فیروزکلا- روستای فیروزکلای آمل (مأخذ:
نگارنده: ۱۳۹۸).

به گفته وی^۵، اجدادشان هم، این واژه را به کار می‌بردند.

علاوه بر آن، به نظر می‌رسد طرح «چشم اژدها» که در شکل دیگری طراحی شده است، به مثابه نگهبان و مراقب هم باشد. مشابه این نگرش، در حاشیه سرستون‌های تکیه روستای فیروزکلای آمل قابل مشاهده است. در نقش برجسته مورد نظر؛ نقش هندسی اژدها، از دو سمت، نگهبان درخت مقدس سرو است. ناگفته نماند که اژدها در کتاب مقدس اوستا، همان مار تعبیر شده است (تصویر ۷).

البته ترسیم نقوش متنوع دیگر که معادل تصویری چشم‌زخم است، در فضای بیرون و داخل تکایا نیز قابل مشاهده است. بیشتر نقوش، علاوه بر بیان نمادین، ساختاری هندسی و انتزاعی دارند. در روستای زوارده بابل، یکی از معروف‌ترین این نقش قابل رویت است (تصویر ۶). سید احمد میراکبر، مرد سالخورده روستای زوارده معتقد است که: «مردم قدیم، تصویر دو نقش لوزی در دو طرف در اصلی را «چشم اژدها» می‌نامیدند که نام دیگر چشم‌زخم است. علت نام‌گذاری چشم اژدها مشخص نیست.

تصویر ۷- نقش اژدهای نگهبان برای درخت مقدس سرو- تکیه روستای فیروزکلا آمل (مأخذ: نگارنده: ۱۳۹۸).

تصویر ۶. نمونه‌ای از طرح چشم‌زخم (چشم اژدها) - تکیه زورده بابل (مأخذ: نگارنده: ۱۳۹۸).

اژدها از حسنین به عمل می‌آورد، همه ساخته و پرداخته ادبیات عامیانه مردمی است» (رحیم‌زاده، ۱۳۸۲: ۲۱۹) (تصویر ۸).

در سنت دیداری مردم این خطه، نقش‌مایه مهم دیگر، نقش‌مایه «گلچین معقلی»^۹ است. در پژوهش میدانی حاضر مشخص گردید که مردم روستای مقری‌کلای بابل، این نشانه تصویری، نماد چشم‌زخم است. واژه «گلچین معقلی» که اصطلاحی رایج در معماری سنتی محسوب می‌شود، برای مردم روستا ناشناخته است. در فرهنگ عامیانه این ناحیه، ترسیم این نقش روی دیوار تکیه، جلوگیری از هرگونه چشم‌زخم و نیروی اهریمنی را تداعی می‌کند. نشانه مزبور علاوه بر تزیین و زیبایی تکیه، فضای خالی را پر جلوه می‌دهد و با فضای کلی بنا هماهنگ است (تصویر ۹).

مار در اوستا «اژی» آورده شده و جزو خرفستران^۷ زیان‌کار و موذی است. نام اژی‌دهاک یا ضحاک نیز از همین واژه است (اوشیدری، ۱۳۷۱: ۴۲۱). اگر مار به مثابه اژدها باشد، نماد و تمثیلی از نیروهای دهشتناک و مخرب است، البته مار دارای معانی نمادین فراوانی است؛ از جمله آنکه، گاه به دلیل پوست‌اندازی، نماد رستاخیز و زایش و مرگ^۸ است.

در دین عیلامی، مار بن‌مایه مکرر است که به‌ویژه به کوزه‌ها و آبدان‌ها نقش شده است... تصویر ماری که به گرد درخت زندگی پیچیده است، خود مظهری از برکت‌بخشی است (بهار، ۱۳۷۶: ۱۴۰).

در ادبیات عامیانه نیز شاهد حضور اژدهای نگهبان هستیم «در این شاخه از ادبیات، علاوه بر قهرمان حماسی و افسانه‌ای، با چهره مقدسین روبه‌رو می‌شویم از جمله حضرت علی (ع) که اژدها، رام و سر به فرمان اوست و یا نگهبانی و مراقبتی که

تصویر ۹. نقشمایه چشم‌زخم (گلچین معقلی)،
تکیه مقری کلا، منطقه بابل (مأخذ: نگارنده:
۱۳۹۸).

درخصوص گزینش اشکال هندسی لوزی در سطح دیوار تکایا، به نظر می‌رسد نقاشان عامیانه دوره قاجار؛ هنگام تصویرسازی، از برخی اشکال رایج در طلسم‌های دیواری متأثر شده‌اند. شباهت کلی آن را در ساختار متن و حاشیه یکی از طلسم‌های دیواری، که برای دفع چشم بد طراحی شده است، مشاهده می‌کنیم (تصویر ۱۱).

تصویر ۸. نهبانی ازدها از حسنین (ع) در ادبیات
عامه (رحیم‌زاده، ۱۳۸۲: ۲۲۲).

البته تشابه این تصویر با برخی طلسم‌های دیواری مانند دعای اسماء حسنی، به جای مانده از دوره قاجار قابل توجه است «دعاهای اسماء حسنی بر پوست، کاغذ و پارچه نوشته شده‌اند. این دعاها را در دوران قاجاری در قاب گرفته و در تالار خانه‌ها می‌آویختند تا خانه و اهالی آن را از هرگونه گزند و چشم‌زخم محفوظ بدارد» (تناولی، ۱۳۸۷: ۳۶ (تصویر ۱۰)).

تصویر ۱۱. طلسم دیواری، مرکب و آب طلا روی پوست آهو، اواخر قرن ۱۹ م (تناولی، ۱۳۸۷: ۴۲).

تصویر ۱۰. طلسم دیواری، مرکب و آب طلا روی پوست آهو، اواخر قرن ۱۹ م (تناولی، ۱۳۸۷: ۳۷).

بازار) در محله‌ای به همین نام در شهر بابل به خوبی قابل رؤیت است (تصویر ۱۲).

اهمیت تصویر چشم‌زخم و وفور تصویرسازی آن در تکایای مازندران، تبدیل این باور به سنت دیداری را اثبات می‌کند. طرح کلی این نقش، در همین مکان‌ها مشابه است ولی در جزئیات، تنوع و گوناگونی دیده می‌شود. این وضع در تکیه حصیرفروشان (پنجشنبه

تصویر ۱۲. نقش چشم‌زخم، بخشی از فضای داخلی تکیه مرادبیک (محله مرادبیک- بابل) (مأخذ: نگارنده: ۱۳۹۸).

می‌گردد. طراحی ستون‌ها ساده است؛ اما سرستون تزئینی با شیر سرهای^{۱۰} بسیار زیبا در قالب احجام برش‌خورده و خوش‌تراش چشم‌نوازی می‌کنند (تصویر ۱۳).

آنچه این تکیه را با تکایای دیگر مازندران متمایز می‌سازد، طراحی سقف بنا است که به‌طور کامل با خطوط نرم موج‌ترسیم شده و نماد چشم‌زخم است (تصویر ۱۴). تکرار نقش چشم‌زخم، ضمن تداعی فضایی دلنشین، تنها نقش مسلط، بین تمام نقوش این تکیه است. استفاده از این شیوه طراحی که خطوط نرم و سیال دارد، در سقائفارهای^{۱۱} مازندران نیز مشاهده می‌شود. (تصویر ۱۵).

اجرای تصویر هندسی چشم‌زخم با آجرهای بندکشی شده در فضای داخلی تکیه مرادبیک، در نوع خود زیباست. این تصویر (شماره ۱۲)، مشابه همان چشم‌زخم‌هایی است که مردم روستای زوارده (اطراف بابل) نام‌گذاری کرده‌اند. البته در این فضا با تأکید دو خط موج در بالا و پایین، حضور و جلوه این شکل نمادین چشمگیر به نظر می‌رسد.

از دیگر تکایای مهم استان مازندران، تکیه فیروزکلای آمل، در روستایی به همین نام است (رجوع شود به تصویر ۴). تاریخ ساخت بنا ۱۲۸۹ ه.ق و مربوط به دوران قاجار است. سطوح بیرونی و داخلی تکیه، با انواع گل، گیاه، پرنده و نام‌اسماء خداوند تزئین شده است. بالای طاقچه‌های داخل تکیه، کتیبه‌ای از اشعار محتشم کاشانی مشاهده

تصویر ۱۳. بخشی از تصویر شیر سرها- تکیه روستای فیروزکلا (بابل)
(مأخذ: نگارنده: ۱۳۹۸).

تصویر ۱۵. نقش چشم‌زخم - بخشی از سقانفار روستای شیاده
(بابل) (مأخذ: نگارنده: ۱۳۹۸).

تصویر ۱۴. نقش چشم‌زخم - بخشی از سقف تکیه فیروزکلا
(آمل) (مأخذ: نگارنده: ۱۳۹۸).

تجسمی از گسترش انرژی است مورد تأکید قرار گرفته است (تصویر ۱۶).

تکیه اوجی‌آباد در روستایی با همین نام در شهرستان آمل، نقش دیگری از چشم‌زخم را به نمایش گذاشته است. نقش لوزی مرکز با تکرار خطوط هماهنگ، که

تصویر ۱۶. طرح چشم‌زخم - تکیه اوجی آباد آمل (مأخذ: نگارنده: ۱۳۹۸).

۵ نتیجه‌گیری

در مجموعه نقوش یادشده در تکایای استان مازندران به‌ویژه بخش مرکزی آن (بابل و آمل)، این نکته اهمیت دارد که جایگاه و مفهوم تصویر چشم‌زخم، حاصل نگرش جمعی و باورهای ملی و قومی مردم است؛ ضمن آن که با نگرش اسلامی در تضاد نیست. نقاشان عامیانه در شیوه طراحی آن، تعدادی از نقوش هندسی و انتزاعی را متناسب با فضای هر تکیه ترکیب کرده‌اند. این تصاویر طلسم‌گونه، همواره ذهنی هستند و جنبه روایت‌گری دارند و در عین حال، جایگزین تصور مردم و بخشی از باورها و فرهنگ شفاهی آنان است. در روند بررسی تصویر چشم‌زخم به عنوان آرایه در تکایای آیینی مازندران و مطالعه در نگرش باورهای عامیانه به این نقش هندسی، نتایج ذیل حاصل می‌گردد:

۱- درخصوص طریقه استفاده از انواع طلسم چشم‌زخم، سه شیوه کلی مرسوم بوده است و بهره‌گیری از آن‌ها مرتبط با نگرش و اعتقادات عامیانه بوده که در قالب سنت دیداری به انواع نقش‌مایه مبدل شده است:

الف: بهره‌گیری از اسکلت سر حیوان برای حفاظت از زمین‌های کشاورزی و ازدیاد محصولات.

ب: نصب و آویز انواع مهره‌ها و آیات و اسما الهی جهت حفظ حیوانات و وسایل نقلیه کشاورزی.

ج: ترسیم انواع نقوش با ساختار هندسی مشابه بر دیواره یا سقف تکایا.

۲- با توجه به وضعیت جغرافیایی و استعداد بالقوه کشاورزی و دامداری استان مازندران و ضرورت بهره‌گیری بهتر از آن‌ها، از جمله حفاظت از محصولات و ازدیاد دام، استفاده از تعدادی اشکال طلسم‌گونه جهت حفاظت از هر نوع گزند و دفع چشم‌زخم رایج شده است و به‌کارگیری آن‌ها، همواره موجب آرامش روح و روان بوده است. این نگرش و اعتقاد موجب گردید که نوعی رابطه و پیوند میان نقش‌های متعدد با مفاهیم برخاسته از چشم‌زخم پدید آید.

۳- به نظر می‌رسد به‌کارگیری شاخ و اسکلت حیوانات در زمین‌های کشاورزی و دامداری و حتی سردخانه‌ها، در مقایسه با رواج ادعیه، از قدمتی کهن برخوردار باشد. ارتقای سطح آگاهی و سواد مردم در گذر زمان، استفاده از این شیوه کهن را تا حدودی منسوخ کرده و در برخی مناطق روستایی رواج انواع ادعیه و آیات قرآن کریم را جایگزین ساخته است.

موجب شده است که زراعت، وضعیت وخیم زمان گذشته را نداشته باشد؛ از این رو، اعتقاد نسل جوان به نوشتن دعا و یا قراردادن اسکلت سر حیوان در کنار زمین کشاورزی کم‌رنگ شده است، هرچند، وی و سالخوردگان این روستا، هنوز به نوشتن ادعیه اعتقاد فراوان دارند».

۵- سید احمد میر اکبر (۸۷ ساله) از باسوادان مکتب‌خانه قدیم این روستا است.

۶- این تصویر، طراحی ساده شده از سر اژدها در قالب حجم چوبی می‌باشد که به شکل متقارن، نقش نگهبان را تداعی می‌سازد.

۷- خرفستر به معنای «حشره، جانور کوچک مانند مار، مور، زنبور و ملخ» است (عمید، ۱۳۸۱: ۵۲۶).

۸- برای اطلاعات بیشتر ر.ک به: قلی‌زاده، ۱۳۸۷: ۳۷۳.

۹- معقل بر وزن محفل، کلمه‌ای عربی است به معنای برج بلند، دژ مستحکم، و در معماری، با ترکیب خانه‌های شطرنج، انواع گلچین‌ها معقلی حاصل می‌شود.

۱۰- شیرسر، قطعه چوب‌هایی هستند که به زیبایی تراش خورده‌اند؛ گاه به شکل سر اژدها و گاه به صورت سرپرنده و گاهی نیز با پیچش و حرکتی نرم، اشکال انتزاعی را تداعی می‌کنند (رحیم‌زاده، ۱۳۸۲: ۵۳).

۱۱- سقانفارها، گونه‌ای معماری آیینی‌اند که به پیروی از معماری بومی استان مازندران ساخته می‌شوند.

۴- مجموعه نقوش ترسیمی در تکایای استان مازندران، مشخص می‌سازد که اعتقاد به چشم‌زخم در باورهای عامیانه، نه‌تنها امری فراتر از زندگی روزمره بوده است، بلکه همواره متأثر از باورهای قومی است. حضور این اعتقادات، پیونددهنده زندگی مردم با نگرش دینی آنان شده است.

۵- اغلب آرایه‌های مربوط به چشم‌زخم در تکایای آیینی این خطه، علاوه بر بیان نمادین، دارای ساختار هندسی و انتزاعی است. اشکال طبیعت‌گرا و عینی، جایگاهی ندارند اما جنبه توصیفی نقوش در قالب سنت دیداری، بر بینندگان آشکار است.

پی‌نوشت‌ها

۱- این واژه، در فرهنگ فارسی عبارت است از: «پناه دادن، دعایی که نوشته و به گردن یا بازو بندند تا دفع چشم‌زخم و بلا کند» (معین، ۱۳۸۷: ۲۶۸).

۲- معنی آیه: و بسیار نزدیک بود که کافران چون قرآن را شنیدند، تو را با دیدگان‌شان آسیب برساند و گفتند او دیوانه است.

۳- آقای قربان غلامرضایی، ۶۶ ساله، کشاورز و ساکن روستای میرکلای بابل است. وی می‌گوید: «استفاده از اسکلت سر گاو و شاخ حیوانات در زمین‌های کشاورزی در گذشته بیشتر مرسوم بوده است».

۴- خانم حلیمه صفری، ۷۵ ساله و یکی از دعانویسان روستای میرکلا (بابل) معتقد است: «که امروزه مراجعه مردم به دعانویسی کمتر شده است. علت آن، حضور پزشکان منطقه و رعایت موارد بهداشتی است و حضور مهندسان کشاورزی،

منابع

عمید، حسن، ۱۳۸۱، فرهنگ عمید، تهران: چاپ دهم، انتشارات امیرکبیر.

قلی‌زاده، خسرو، ۱۳۸۷، فرهنگ اساطیر ایرانی، تهران: شرکت مطالعات نشر کتاب پارسه.

کسرائیان، نصراله، ۱۳۷۹، شمال ایران، تهران: انتشارات یساولی.

معین، محمد، ۱۳۸۷، فرهنگ فارسی، چاپ اول، تهران: انتشارات شرکت مطالعات و نشر کتاب پارسه.

مکارم شیرازی، ناصر، ۱۳۸۱، تفسیر نمونه، چاپ چهل و دوم، تهران: نشر دارالکتب الاسلامیه.

مهجوریان، علی‌اکبر، ۱۳۷۴، باورها و بازی‌های مردم آمل، ساری: نشر فرهنگ‌خانه مازندران.

دشتی، محمد، ۱۳۷۹، مترجم نهج‌البلاغه، چاپ اول، قم: انتشارات لاهیجی.

نصیب، امیدعلی، ۱۳۷۶، بررسی جایگاه حیوانات در عشایر بویراحمد از دیدگاه مردم‌شناختی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد مردم‌شناسی، دانشگاه تهران، تهران.

* بخشی از مطالب ارائه‌شده در این پژوهش، به صورت میدانی و مصاحبه انجام پذیرفت.

اوشیدری، جهانگیر، ۱۳۷۱، دانش‌نامه مزدیسنا، تهران، نشر مرکز.

بهار، مهرداد، ۱۳۷۶، از اسطوره تا تاریخ، تهران، نشر چشمه.

تاج‌بخش، حسن، (۱۳۷۵)، تاریخ پزشکی و دامپزشکی ایران، چاپ دوم، تهران، انتشارات دانشگاه تهران.

تناولی، پرویز، ۱۳۸۷، طلسم، گرافیک سنتی ایران، چاپ سوم، تهران، نشر بن‌گاه.

خرم‌شاهی، بهاء‌الدین، ۱۳۸۴، مترجم قرآن کریم، انتشارات دوستان، تهران.

رحیم‌زاده، معصومه، ۱۳۸۲، سقالات‌الراهی مازندران، ساری: انتشارات سازمان میراث فرهنگی و گردشگری مازندران.

سعیدی مدنی، محسن، ۱۳۸۵، درآمدی بر مردم‌شناسی اعتقادات دینی، یزد: انتشارات دانشگاه یزد.

طیبه، حشمت‌اله، ۱۳۷۴، مبانی جامعه‌شناسی و مردم‌شناسی ایلات و عشایر، جلد اول، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.